

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Доротея Ангелова

за дисертационния труд на
Деница Недялкова Желязкова

Логика и реалност: въпросът за природата на логическите константи в аналитичната метафизика

за придобиване на образователна и научна степен „доктор” по професионално направление 2.3. Философия (История на философията. Съвременна философия)

Дисертацията се състои от 190 страници и включва въведение, три глави, заключение и библиография. Последната обхваща 147 заглавия, от които 113 са на чужд език.

Основната цел в дисертационния труд е да се представи завършено изследване (с.4) върху природата на логическите константи. Последните са тясно свързани с проблема за логическите форма и логическите отношения, които от своя страна имат пряка връзка с предмета на логиката. Изследването има и по-широк характер – засяга проблеми, които се отнасят до спецификите на изводимостта в логиката и до истинността на пропозициите. Направен е опит за определяне същността и предмета на философската логика.

От най-съществено значение за изследването е намерението на авторката да защити реалистко разбиране за логическите константи като алтернатива на конвенционализма и инференциализма (с.5).

В първа глава е представен проблемът за логическите константи във философско-исторически контекст като за тази цел са изтъкнати неговите концептуални предпоставки (с.8) в полето на ранната аналитична философия и на философията на всекидневния език.

Тази глава се състои от две части. В първа част фокусът е съсредоточен главно върху възгледите на Ръсел и Витгенщайн относно логическите константи и по-конкретно върху въпроса дали те представляват трансцендентни абстрактни обекти или напротив - са иманентни (с.7). Един от основните акценти тук е представянето на платонисткия реализъм на Ръсел (с.18), както и произтичащите от него следствия. Сериозно внимание е обърнато на обсъждането (с.30) на неопределимите (в т.ч. отношенията и формите). Подробно и акуратно са представени ранната плуралистична онтология на Ръсел (с.17), теорията за външния характер на отношенията, чрез която се утвърждава релационната

логика (с.17), както и разбирането му за пропозициите като притежаващи самостоятелно битие и респективно следствията от него (с.19). В хода на изследването докторантката обръща внимание и на същността на *теорията за запознанството* (с.28), разглежда въпроса за логическата истинност и акцентира върху това, че опитът да се обоснове логическата истинност въз основа на платонистка онтология влиза в конфликт с въпросите за смислеността и непротиворечивостта на пропозициите (с.22). В текста също е анализирано Ръселовото схващане за отношението между логиката и онтологията (с.20), представена е накратко теория на типовете (с.22 – под черта), а на базата на изследваните в тази част произведения на британския философ е изяснена в голяма степен неговата позиция относно логическата форма и логическите константи. Последните са същности, за които е характерно, че логическата форма на пропозицията е начин на съчетаване на нейните елементи, а логическите константи, като конституенти на формата, не са съставни части на пропозицията (с.28, 35-36).

В труда е показано, че за разлика от Ръсел, според Витгенщайн зад логическите обекти, в това число и зад логическата форма, не стоят платонистки същности. Логическата форма е имплицитна и е заложена в предметите като условие за възможност за свързването им в състоянието на нещата (с.12, 38-39). В тази част (с.41-43, 47) на дисертацията Д. Желязкова разглежда също отношението на Витгенщайн към философията, представя метафората със стълбата, картинната теория на езика, респективно - изоморфизма между пропозицията (образа) и състоянието на нещата (действителността). По-конкретно - изяснява възгледите на Витгенщайн (с.44, 47-48) за логиката като „огледален образ на света“; за логическата форма, която се отразява в пропозициите; за трансценденталността на логиката, която се състои в това, че логическата форма е заложена в самите предмети като условие за възможност за присъствието им в състоянието на нещата и представлява „възможност за структура“ и други. Докторантката подробно разглежда отношенията между фактите и състоянията на нещата (с.43) и други фундаментални понятия от философията на Витгенщайн.

Темите за логическия опит и за същността на философската логика също са във фокуса на изследването в тази част. Разгледана е позицията на Витгенщайн, според която зад логическите константи не стоят същности, респективно – не съществува логически опит (с.50-51), докато според Ръсел логически опит има - изразява се в запознанството с логическата форма (с.12-13). Показано е, че различия са налице и относно предмета на философската логика. Докато Витгенщайн напълно я отрича (с.13), то за Ръсел предметното поле на философската логика е „обсъждането на неопределените“ (с.29).

В тази част освен визираните проблеми и подходи, авторката откроява няколко алтернативи (с.36) на подхода на Ръсел, респективно дава дефиниции за: класически трансцендентализъм, трансцендентализъм от Витгенщайнов тип, интенционално-семантичен възглед и др. Всичко това показва безспорните ѝ компетенции и задълбочените ѝ познания по обсъжданите теми и проблеми.

Впечатлението ми от първа част на първа глава е, че Д. Желязкова е много пунктуална и отлично запозната с теориите, които представя, но трудът би спечелил много повече, ако тя по-често изразява своето собствено отношение към разискваните проблеми. По-малко цитати за сметка на авторския коментар би направил текста още по-стойностен. Освен това би било добре, ако проблематиката (както тук, така и в цялата дисертация) беше представена по-систематично. На моменти е налице усещането, че се представят едни и същи неща по различен начин. Считаю, че ако още в началото на текста бяха предложени кратки дефиниции за логическа константа, отношение, логическа форма, значение на пропозиция и други основни понятия, придружени с релевантни примери (от класическата логика), това би допринесло за по-лесното възприемане на разглежданите теории. Освен това (в тази част, но и в целия текст) можеше да се направи по-ясно разграничение между субект на пропозиция и познавателен субект; също на места има нужда от по-отчетливо отбелязване в кои случаи става въпрос за логически константи и в кои за индивидуални константи, тъй като при липсата на такива уточнения е възможно да се получат недоразумения.

Във втората част на първа глава се разглежда проблемът за значението и истинността на изказванията от представителите на аналитичната философия през 60-те години на XX-ти век (с.10). Идеята е да се изясни разбирането за логическите константи в контекста на философията на всекидневния език и по-точно възгледа на представителите ѝ, че те са конвенционално определени езикови конструкти (с.52). Обсъждат се основните варианти на този възглед: от една страна - логическите константи се разглеждат като свързани със субектните намерения чрез конвенции и от друга - като непосредствено определени от намеренията на субекта, от неговото индивидуално съзнание. Изяснено е (пак там), че и в двата случая въпросът за тяхната природа не може да бъде поставен.

В хода на изложението докторантката разисква отношението между перформативи и констативи в концепцията на Остин (с.53); особеностите на речевия акт (локутивен, илокутивен, перлокутивен); характеристиките на речевата ситуация според Сърл (с.54-55) и др.

Обърнато е сериозно внимание на интерналистките и екстерналистките подходи относно значенията на изказванията. Към първите се отнася теорията за значението на Пол Грайс и тя е един от основните фокуси в тази част (с.58). Характерно за нея е, че намерението на субекта е в основата на определянето на значението. Съответно чрез разбиране намерението на говорителя може да се схване значението на дадено изречение в процеса на комуникация (с.59). Анализирани са характерни за теорията на Грайс термини и правила като *разговорна импликатура*, *кооперативен принцип*, четирите максими, отнасящи се до визирания принцип и др. (с.64-65). Спомената е и теорията на Сърл, според когото значението не е само въпрос на намерение, но е и въпрос на конвенция (с.67 – под черта).

Представен е също екстерналисткият модел на Хилари Пътнам, според който екстензията на даден термин не се определя от психологическите състояния на субекта, а от външните за субекта неща, на първо място от които е светът (с.60-62). Обърнато е внимание и на антииндивидуализма на Тейлър Бърдж, според когото значенията на думите, които употребяваме, са определени в голяма степен от социалната среда, в която живеем (с.62).

Важно място във втора част на първа глава е отделено на понятието за конвенционална импликатура, както и на условията за истинност на изказванията (с.68). В тази връзка са анализирани конюнкативните и условните изказвания, условната теория за истината (с.70-73), респективно са представени идеите на Дейвидсън, Стросън, Куайн, Чарлс Пърс по тези теми (с.74-81). Разгледани са три теории относно истинността на условните изказвания (с.74-84), където важно място е отделено на начина, по който истинностните стойности на антецедента и консеквента оказват влияние върху истинността на цялото изказване. Обсъжда се и въпросът дали и до каква степен съдържателната връзка между тях е от значение за истинността на изказването.

Разискваните теми и проблеми в тази част дават основания на докторантката да защити тезата (с.11), че природата на логическите константи е независима от интенционалните състояния (намеренията) на субекта и от езика.

Докторантката много сериозно подхожда към разгледаните проблеми. Въпреки това във втора част на първа глава, според мен, е необходимо да присъстват повече авторови изводи относно условните изказвания. Във връзка с тези проблеми и по-конкретно - относно несъответствието между импликацията в класическата логика и съюза „ако, то“, който се използва в естествения език, имам следния въпрос: кои принципи на класическата логика са в основата на това несъответствие и защо?

Бих отправила също една препоръка към докторантката (в случай, че реши да публикува дисертационния труд, което без колебание ще адмирам) – да представи накратко дефинициите (от гледна точка на класическата логика) за импликация, логическо следване и логически извод, тъй като под една или друга форма се споменават в текста. Отделно по този начин ще стане по-очевидно несъответствието на импликацията и следването (от класическата логика) с аналозите им в естествения език. На с.77-78 има опит за разграничаване на някои от тях, но според мен са необходими допълнителни уточнения. По този повод е и следният ми въпрос, чийто отговор е достатъчно да бъде представен в синтезиран вид, а именно – каква е разликата между импликация, логическо следване и логически извод в класическата логика?

Във втора глава се разглеждат съвременните реалистички теории в аналитичната метафизика и се съпоставят с основните идеи, заложи в инференциализма, с цел - да се изясни неговата несъстоятелност.

Тази глава се състои отново от две части. Първата е посветена на нормативния прагматизъм и инференциалната семантика. Докторантката разглежда идеите на (с.91) Брандъм и неговата инференциално-семантична теория, която е в основата на нормативната семантика. Проследяването на различните инференции стои в основата на тази семантика. Тук от съществено значение е възприемането на инференциите като правилни от участниците в разговора и от следящия резултата. В тази връзка възниква и проблемът за релативността на понятието за истинност, който също се разисква в дисертационния труд (с.91-92). Респективно са анализирани и понятия като *следене на резултата, контекст на разговора*, както и едни от основните идеи в инференциалната философия, а именно – за материалните инференции като необходимо условие за определяне на истинностните стойности на изказванията и за регулиране на грешките (с.92-94). Формирането на значението тук се осъществява в процеса на разговора (с.94). Изяснена е разликата между материалните и формалните изводи и приоритизирането от Брандъм на първите по отношение на вторите (с.97). Обърнато е внимание (с.95) и на общите идеи, характерни за инференциалната философия и философията на всекидневния език.

Представена е също позицията на Фодор относно семантичните понятия, според която те се обясняват по отношение на законоподобни отношения между нещата от външния свят и менталните състояния на субекта, които са във взаимовръзка (с.95).

Идеите на Селърс също са във фокуса на изследването. Разгледана е концепцията за лингвистично правило (с.96), която се основава на поведението, управлявано от

правила. Показано е, че значенията на логическите константи са детерминирани основно от онтологическите допускания на философа (с.100), но и от правилата за извод (с.101). Изяснено е, че той следва (с.102) прагматистката теория за истината, а относно значението - то е зависимо от нормативни правила. Демонстрирани са причините, поради които Селърс се занимава интензивно с логиката на намеренията (с.102). Докторантката изтъква, че за Селърс и Брандъм концептуалното съдържание на изказванията е изцяло зависимо от инференциалната роля, която то играе в процеса на комуникация (с.100).

На базата на разискваните концепции в тази част, Д. Желязкова аргументирано показва, че според инференциалната философия значенията на логическите константи зависят от правилата на употребата им при извод, т.е. те са нормативно зависими (с.104).

Както в целия дисертационен труд, така и тук докторантката много изчерпателно представя различните концепции, които са във фокуса на вниманието ѝ. За бъдещите изследвания на авторката по отношение на инференциализма, бих ѝ препоръчала да се запознае също и с публикациите на Перегрин по темата.

Обект на изследване във втора част на втора глава са логическите константи в полето на съвременната аналитична метафизика (с.104). Като изхожда от определението на Лапоинте за логическия реализъм, който в различните му форми защитава две тези: от една страна, че съществуват логически факти (логическа структура на света), а от друга - че логическите факти са независими от нашите познавателни и езикови практики (с.105), докторантката представя две основни реалистски теории. Първата е известна като *реализъм относно логическите константи* и за нея е характерно, че логическите константи имат онтологическо значение, а втората - като *реализъм относно логическата структура* и според нея логическите константи нямат определено онтологическо значение - те са синкатегорематични термини (с.106, 110).

Анализът в тази част е съсредоточен върху сходствата и различията между идеологическия и онтологическия реализъм и се базира основно на текстове на Максуйни, Тако и Зангуил. В контекста на изследването са представени идеите на Сайдър, Розен, Кослицки, Корея, Поджолези, Мади, Файн и други. Интересен ракурс предстелява критиката на Прайър срещу инференциализма, според когото логическите константи не могат да бъдат дефинирани по отношение на правилата за извод (с.123).

Като цяло в тази глава докторантката застъпва позицията на съвременния логически реализъм и по-специално на онтологическия реализъм (с.87), който се съгласува с три монистични постулата. Според тях има една истинна

логика; единствената истинна логика се реализира чрез света, който е независим от съзнанието и езика; „светът прави така“ (с.87), че единствената истинна логика да е много по-точна от другите логики при улавянето на структурата на реалността (с.87-88).

Несъгласието ми с визираните постулати няма да коментирам тук (тъй като аз съм по-скоро плуралист, макар и в един по-специфичен контекст), а и всеки изследовател има своите основания да защитава монизма или плурализма в логиката. Но при положение, че авторката приема (с такова впечатление оставам) класическата логика като единствената истинна логика (с.132), считам, че беше уместно да представи основните ѝ характеристики и принципи, дори в синтезиран вид (този коментар има отношение и към първия ми въпрос към нея по-горе). Отделно установявам (най-вече от написаното на с.132), че не се прави разлика между традиционна логика и класическа логика, а някои от твърденията за неклассическите логики са неточни (пак там).

В трета глава Д. Желязкова си поставя за цел да даде отговор на фундаменталния въпрос, който е предмет на изследването, а именно - каква е природата на логическите константи. За целта тук се разискват следните въпроси: дали логическите константи се различават по своята същност една от друга (с.134); какви са метафизическите отношения на детерминиране между сложните факти (с.135); анализиран е проблемът за съществуването/несъществуването на негативните факти, респективно - проблемът за истинността на негативните пропозиции (с.138) и др. В тази връзка е представена интерпретацията на Самюел Александър (с.134), разгледани са възгледите на Витгенщайн (с.139) и Ръсел (с.142), както и теорията на Армстронг (с.139).

Тук докторантката изразява позицията, че отрицанието е константа, която има онтологическо значение (с.144) и може да се твърди, че е по-фундаментална от останалите, тъй като неговата същност е структуроопределяща (с.145). Относно анализирания в тази глава възглед, свързани с истинността на пропозициите, авторката защитава позицията (с.152), че априорният характер на логическите пропозиции може да бъде обяснен от гледна точка на реалисткото разбиране за логическите константи, което не засяга тяхната всеобщност, необходимост и неограничения им характер, а единствено пояснява, че има нещо, което стои в основа на тази априорност. Респективно този вид пропозиции са истинни по силата на своята форма (пак там). Възможността за извод (пак там) също е във фокуса на изследването в трета глава. Отстоява се схващането (с.152-153), че логическите константи са независими една от друга същности, които притежават значения и не могат да бъдат дефинирани по отношение на правилата за извод, а обратното - правилата за извод могат да бъдат обяснени по отношение на реалистко

разбиране на логическите константи. Според докторантката валидността на извода е определена от значението на използваната константа, което тя притежава по силата на това, че реферира съставна част на сложния факт (с.155). Друг важен акцент в тази глава е проблемът за логическата форма на пропозициите. Тук отново се анализират възгледите на Ръсел и Витгенщайн, макар и в по-различен контекст от предходните глави. Представена е и позицията на Дейвид Пиърс. Докторантката достига до извода, че запознанството с отношенията и с логическите константи, които са независими една от друга същности, прави възможно експлицирането на формата на пропозициите (с.167).

Вследствие на проведеното изследване в дисертационния труд, Д. Желязкова отстоява позицията на *реализма относно логическите константи* (с.174). За разлика от инференциалната философия и философията на всекидневния език, според които логическите константи нямат природа, за *логическия реализъм по отношение на логическите константи*, комплексните факти са самата структура на света, а логическите константи са съставни части на сложните факти и респективно са част от тази структура (с.173). В този смисъл основните тези в дисертацията, а именно - че природата на логическите константи е независима от съзнанието и езика и достатъчно условие за успешно експлициране на логическата форма на пропозициите е допускането на реализъм по отношение на логическите константи (с.169, 174), може да се приемат за аргументирани.

Цялостното ми впечатление от дисертацията на Деница Желязкова е, че представлява един много компетентно написан научен текст, от който ясно си проличава голямата ерудиция на докторантката и задълбочените ѝ познания относно представените философски концепции. Дисертационният труд е многопластово изследване, което по един или друг начин засяга цяла „палитра“ от сложни теми и проблеми, важни както за логиката, така и за философията на езика и онтологията. Тезите и изводите са аргументирани поднесени. Приносите са коректно формулирани. Дисертацията има важно значение за българската научна литература, тъй като такава цялостно и подробно изследване на природата на логическите константи в България не е налице.

Авторефератът представя достатъчно подробно съдържанието на дисертацията. Докторантката има 19 публикации, от които 14 по темата на дисертацията. Тя е активен участник в различни научни конференции.

Като имам предвид достойнствата на дисертационния труд и аргументираните тези, както и задълбоченото и компетентно отношение на докторантката към сложни

логико-философски проблеми, възнамерявам да гласувам положително за присъждане на научната и образователна степен „доктор“ на Деница Желязкова.

гр. София
04.05.2022г.

.....
/доц. д-р Д. Ангелова,
Институт по философия и
социология, БАН/